ज्ञानमन्यानैरायुर्वेदप्रयोनिधिम् । ततस्तन्त्राण्युदहरन् नवनीतानि कोविदाः । एतानि क्रमशो दृष्ट्वा दिव्यां भास्करसंहिताम् । आयुर्वेदसर्वबीजं सर्वं जानासि सुन्दरि !" ब्रह्मवै० पु० १६ अ० ।

वैद्यनाथ पु० देवविशेषे "करवीरे महालक्ष्मीरमा देवी विनायके । अरोगा वैद्यनाथे तु महाकाले महेश्वरी" मात्स्ये । "वैद्यनाथं समारभ्य भुवनेशान्तकं शिवे ! । तावदङ्गाभिधो देशो वाराणस्यां न हि दुष्यति" शक्तिसङ्गमतन्त्रे ७प० । २भैरवविशेषे "हार्दपीठं वैद्यनाथे वैद्यनाथस्तु भैरवः । देवता जयदुर्गाख्या नेपाले जाह्नवी मम" तन्त्रचूड़ा० । ३शिवलिङ्गभेदे "हरिद्वारनगरे यत्र वैद्यनाथो महेश्वरः । तत्राश्रयो बिल्वदलः स्वर्णदलः उदाहृतः" ब्रह्मधर्मपु० ११ अ० । "आरण्यखण्डे वैद्यनाथो यक्षेश्वरस्तथैव च । वीरभूमौ सिद्धिनाथो राढ़े च तारकेश्वरः" इति महाशिवेश्वरतन्त्रे ।

वैद्यबन्धु पु० ६त० । आरग्वधवृक्षे शब्दर० ।

वैद्यमातृ स्त्री वैद्यस्य मातेव । १वासके अमरः तस्य वैद्यजीविकाप्रयोजकरोगशान्तिकरत्वेन तत्पोषकत्वात् तन्मातृतुल्यत्वम् ।

वैद्यसिंही स्त्री वैद्यस्य सिंहीव । वासकवृक्षे शब्दच० ।

वैद्या स्त्री वैद्यः पाल्यत्वेनास्त्यस्याः अच् । काकोल्याम् शब्दच० ।

वैध त्रि० विधित आगतः अण् । विधिप्रतिपाद्ये ।

वैधहिंसा स्त्री कर्म० । वेदविहितहिंसायाम् "या वेदविहिता हिंसा नियताऽस्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्यात् वेदात् धर्मो हि निर्बभौ" मनुः । अत्र नियतेत्युपादानात् नित्ये पशिष्टयादौ हिंसाया अहिंसात्वं न तु काम्येऽपीति सम्प्रदायविदः । पिष्टपशुमीमांसायाञ्च तथैवोक्तं "कुर्यात् कृतपशुं सङ्गे कुर्यात् पिष्टपशुं तथा" मनुना सङ्गे कामनायां पिष्टपशूनामेव विधानात् । विशेषतः कलौ "मांसदानं तथा श्राद्धे" "अश्वालम्भं गवालम्भम्" इति च क्लिवर्ज्यं भूम्नः काम्यबलिदानादि निषेधः । हिंसाया अनर्थसाधनत्वेऽपि वैधहिंसाया अर्थसाधनत्वम् वैद्यकोक्तसंस्कारभेदेन विषस्येवेति बोध्यम् । तिन्तन्मतभेदेन च वैधहिंसा समयरूपत्वं निरूपितं यथा "मा हिंस्यात् सर्वभूतानि" इत्यत्र सर्वशब्दस्य व्यापकार्थपरतया कृतद्विधिमतुबङ्गत्र "वायव्यं श्वेतमालभेत" इत्यादिविधेर्विषयाप्राप्तेरगत्या वैधातिरिक्तविषयत्वं सर्वा सर्वाणि छन्दांसि वेत्यनेन तत्पदं सिद्धम् । यदपि नानादर्शनटीकाकृद्भिर्वाचस्पतिमिश्रैस्तत्त्वकौमुद्यामभिहितं "न च मा हिंस्यात् सर्वा भूतानि" इति सामान्यशास्त्रं विशेषशास्त्रेण "अग्नीषोमीयं पशुमालभेत" इत्यनेन बाध्यते इति वाच्यं विरोधाभावात् विरोधे हि बलीयसा दुर्बलं बाध्यते । न चास्ति विरोधः भिन्नविषयत्वात् । तथा हि मा हिंस्यादिति निषेधेन हिंसाया अनर्थहेतुभावो ज्ञाप्यते न पुनरक्रतुत्वमपि । अग्नीषोमीयं पशुमालभेतेत्यनेन तु पशुहिंसायाः क्रतुत्वमुच्यते न त्वनर्थहेतुभावस्तथा सति वाक्यभेदप्रसङ्गात् । न चानर्थहेतुत्वक्रतूपकारकत्वयोः कश्चिदस्ति विरोधः । हिंसा हि पुरुषस्य दोषमावक्ष्यति क्रतोश्चोपकरिष्यतीत्यनेन, तदपि सांख्यमते । मीमांसकमते तु विरोध एव तथा हि गुरुमते न खलु सर्वभूतहिंसाभावविषयकं कार्यम् इति निषेधविध्यर्थस्य बाधं विना अग्नीषोमीयपशुवधजनविषयकं कार्यमिति भावविध्यर्थ उपपद्यते । भट्टमते तु अङ्गे यथा तथास्तु । न च मुख्यपशुयागे पुरुषार्थपशुहिंसनस्यार्थसाधनत्वमनर्थसाधनत्वञ्चोपपद्यते विरोधात् । वस्तुतस्तु अङ्गेऽपि विरोधोऽस्त्येव कुतो ? विधेरेष स्वभावो यत् स्वविषयस्य साक्षात् परम्परया वा पुरुषार्थसाधनत्वमवगमयति अन्यथाऽङ्गानां प्रधानोपकारकत्वमपि नाङ्गीक्रियेत । अर्थसाधनत्वं बलवदनिष्टाननुबन्धीष्टसाधनत्वम् अनर्थसाधनत्वं बलवदनिष्टसाधनत्वं न चानयोरेकत्र समावेश इति । अतएवोक्तं "तस्मादुष्ट्रे वधोऽवधः" इति । नन्वेवं "श्येनेनाभिचरन् यजेत" इत्यत्र श्येनस्य शत्रुवधरूपेष्टसाधनत्वमवगतम् "अभिचारो मूलकर्म च" इति मनुना उपपातकगणमध्ये पाठादनिष्टसाधनत्वमवगतम् । तदेतत् कथमुपपद्यतामिति चेन्नैवं "आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन्" इत्येकवाक्यतया आततायिस्थले इष्टसाधनत्वम् अनाततायिस्थले तूपपातकत्वेन बलवदनिष्टसाधनत्वमित्यविरोध इति गुरुचरणाः" ।

वैधात्र पु० विधातुरपत्यम् अण् । धनतृणमारादौ १मुनिभेदे अमरः । २ब्राह्म्यां (वामनहाटि) स्त्री राजनि० ।

वैधृति पु० विगता धृतिर्यस्मात् पृषो० इष्टिः । विष्कम्भादिषु मध्ये १अन्तिमे योगे । सूर्यचन्द्रयोः क्रान्तिसाम्येनानीते अग्रपञ्चदशे २वह्निभेदे तत्र वैधृतशब्दोऽपि यथोक्तं